

Eerbied voor natuur, welke natuur?

I.S. Zonneveld (Vaarwerkhorst 63, 7531 HL Enschede)

Natuurbegrippen

Als wij vroeger aan tafel kenbaar maakten dat we iets niet lustten, zei mijn moeder steevast: “Je eet het maar op, het is goed voor je, het is allemaal van de natuur.” Als wij tegenwierpen dat cyaankali ook van de natuur was, werd dat afgedaan als niet terzake doende muggenzifterij.

Blijkbaar was Natuur – in het gedachtenpatroon van mijn moeder, een op de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw welopgevoede vrouw – goed voor je, met name als basis voor je bestaan: ‘Natuurlijke hulpbron’. Haar oudere zuster, mijn tante Anna, maakte echter duidelijk dat het onjuist was als wij op zondag, in plaats van ter kerke te gaan, liever de natuur in gingen omdat wij stelden dat je daar, in bijvoorbeeld de ‘gouden zalen van het beukenbos in de herfst’ die Jacqueline van der Waals aan de hemel herinnerden,

beter werd gesticht dan in een muffe, naar pepermintjes geurende ruimte. De enige openbaring van de zin en de achtergrond van het leven ligt, stelde zij, in het woord, de logos. En die is volgens Calvijn uitsluitend in de bijbel geopenbaard en deze wordt van de kansel gepredikt, niet in de natuur want de laatste heeft deel aan de zondeval en is daardoor verdorven. Alleen via het woord is er herstel mogelijk. "De geest kan nog gewillig zijn, maar het vlees is zwak en geneigd tot alle kwaad."

Mijn vader moest het als ouderling en deeltijd-godsdienstleraar daar wel mee eens zijn; maar niettemin heeft hij als kunstenaar in woord en daad ons de natuur als bron van schoonheid leren zien en daardoor ook (erfzonde of niet) als demonstratie van de grootheid van de Schepper. En zo ging in onze jeugd de opvoeding tot de 'Vreeze des Heeren' en de liefde voor de natuur hand in hand, ja lag (en ligt nog steeds) voor mij op één lijn.

Maar waarom val ik u lastig met deze familieverhalen van meer dan een halve eeuw geleden? Niet in navolging van Godfried Bomans, die altijd wel een gefingeerde neef of tante liet opdraven om een mening te uiten, maar opdat u kunt merken dat ik ruim op tijd (een halve eeuw geleden dus) met de voorbereiding van deze lezing ben begonnen en omdat niemands oordeel onafhankelijk is van iemands ervaring en opvoeding. Vanaf heden heeft u nu dus enigszins een idee hoe ik ben beïnvloed in mijn jonge jaren.

Dat is beslist nodig want bij alle discussies over natuur blijkt mij iedere keer weer dat verschillende mensen bij hetzelfde woord geheel verschillende voorstellingen hebben. Dat is zodanig dat ik me aangewend heb te vragen "wat voor natuur bedoel je nu eigenlijk?" De titel die men van hogerehand aan mijn voordracht heeft gegeven past mij dan ook voortreffelijk.

Welke natuur bedoelen de voorstanders van innige verweving tussen landbouw en 'natuur' wanneer ze stellen dat de "landbouw en de natuur elkaar hard nodig hebben", "hun belangen in hoge mate parallel lopen", "de boer niet zonder een goede natuur kan en omgekeerd de natuur niet zonder de zorg en aandacht van de boer"?

Stel daarnaast het vlammend betoog waarmee ik als achttienjarige eindexamen-HBS-kandidaat, ondanks mijn bijna onleesbaar handschrift, het hoogst denkbare cijfer Nederlands verwierf wegens de blijkbaar door emotie opgezweepte bijzondere taalvaardigheid waarmee ik mijn diepe verontwaardiging uitsprak over de omzetting van een deel van mijn geliefde natuurgebied bij Nieuwkoop/Noorden in boerenland. Die boeren en tuinders konden in die dagen dat nieuwe land best gebruiken, die natuur van mij daar in Noorden absoluut niet.

Vraag de dichter-natuurlijefhebber, die in de schrale hooilanden pleegt te genieten van de "uit de hemel geknipte bloemblaadjes van Gentiaan en Vergeet-me-niet", wat hij denkt over het samengaan van landbouw en natuur als op een kwade dag de boer langs komt om het stukje paradijs onder een stortvloed van stront en stank in een vette wei van gifgroen gras te veranderen. Toch is die drijfmest een puur natuurprodukt, en de maatregel niet in strijd met, ja zelfs vereist door de 'World Conservation Strategy' die eist dat landbouw 'sustainable', duurzaam, moet zijn en dus niet verschalend mag werken (waar gentianen en sommige vergeet-me-nieten nu juist wel van houden).

Laat ons wel wezen, een hoofdtaak van de boer, hier op zijn tractor met gifspuit en ploeg, ginds met zijn bijl en tondeldoos in het tropisch bos is, terwille van de zijnen, te vechten tegen de natuur die zijn oogst belaagt, zijn leven te na staat. De boer, pionier van de cultuur immers, heeft de strijd aangeboden met de natuur, te vuur en te zwaard. Als zijn aandacht verslapt zal hij terugvallen in zijn primitieve staat. Het onkruid zal zijn akkers overwoekeren, het moeras zal zijn rechten hernemen, de natuur zal weer zegevieren.

Wat parallele belangen ... ? Welke natuur bedoelt u? De natuur van mijn vader, de schoonheid van de schepping ... ? Die van moeder, de bestaansbron ... ? Die van mijn tante, de door toedoen van de mens gedegenereerde, nu de mens bedreigende schepping, waartegen men zich volgens Genesis 3 "in het zweet zijns aanschijns" moet verdedigen?

De belangen blijken inderdaad tegengesteld, want er ontstond een beweging, resulterend in wetten zelfs, ter voorkoming van het verdwijnen van 'natuurschoon' en ook andere 'natuurwaarden'. Er kwamen regelingen variërend van aankoop tot verlichtingen van belasting en planologische maatregelen, in de eerste plaats gericht tegen de expansiedrang van de landbouw, en daarnaast ook tegen andere ingrepen in het land als gevolg van de urbanisatie. Het begrip bescherming van natuur en landschap ontstond.

Er wordt vanaf ruilverkavelingscommissies tot aan het kabinet over gekrakeeld via deeladviezen van de zijde van de landbouw, van de zijde van het milieu, van de zijde van de natuur. Zo worden soms compromissen bereikt, zelden volledige integratie.

We zien dan dat in Nederland de zorg voor de verschillende natuurlijke bestaansbronnen is ondergebracht bij verschillende ministeries. De minerale hulpbronnen ressorteren onder economische zaken; de zorg voor lucht, bodem en water is verdeeld over verschillende ministeries en terecht deels gekoppeld aan de volksgezondheid. Het omgaan met de levende hulpbronnen landbouw en visserij is vanouds toevertrouwd aan een eigen aparte minister. Een jaar of tien geleden is daar omwille van triviale partij- en kabinetsformatiepolitiek – maar met als schijnargument dat landbouw en natuurbescherming elkaar nodig hebben – de zorg voor natuurbescherming bij ondergebracht (en weggehaald bij het ministerie voor cultuur). De particuliere natuurbescherming heeft zich daar altijd tegen verzet op principiële gronden. Men vond en vindt dat dit onderwerp thuis hoort bij Cultuur.

Regeren komt namelijk neer op het afwegen van de tegengestelde belangen bij het beheer van al die verschillende natuurlijke bestaansbronnen. Van mest en water, van cement en zonneroosjes, van melk en natuurschoon. Geen enkele minister ontkomt eraan zich te bemoeien met een onderdeel van de natuur als basis-hulpbron en zelfs als cultureel erfgoed, bron van schoonheid en kennis.

Dat alles is u uiteraard bekend, maar betekent dat echt dat er meer dan één natuur is? Verwarring daarover is er wel.

Verwarring en definitie

Die verwarring wordt nog in de hand gewerkt doordat men de natuurbescherming (van de natuurlijke aspecten van het landschap tot en met het instellen van natuurreservaten) om pragmatische redenen met argumenten verdedigt, die voor boer en minister eigenlijk alleen duidelijk te begrijpen zijn als men de natuur opvat als basis-bestaansbron. Met de dreiging van hel en verdoemenis, zo blijkt men te redeneren, zijn méér mensen op het rechte pad gehouden. De slogan "Natuurbehoud is zelfbehoud" is ontstaan in die sfeer; ik heb er destijds schampere opmerkingen over gemaakt. "Welke natuur bedoelt u?" heb ik gevraagd: "De Welriekende nachtorchis of de cyaankali; die paddestoel waarvoor de E-8 werd omgelegd of schone bodem en lucht en water ten behoeve van produktie van suikerbieten; de genen van de paar honderd plante- en diersoorten en hun naaste familie waar de landbouw over moet kunnen beschikken of de enige miljoenen (wellicht enige tientallen miljoenen) andere soorten die op deze aardbodem bestaan. Sparen we in de naam van natuurbescherming de haver of de herik, de hennep of de handekenskruiden?"

Zelf heb ik de irritatie ervaren, ontstaan binnen bepaalde land- en bosbouwkringen waar duurzaam gebruik van het land werkelijk van harte werd nagestreefd (World Conservation Strategy avant la lettre), over die arrogante 'zogenaamde natuurbeschermers' en zelfs milieu-betweters. Laten ze zich bij hun orchideeën en zeldzame bestjes houden, en het stadsplantsoen, en vuilophaaldienst, zei men. Duurzame land-, bos- en tuinbouw is een zaak voor land-, bos- en tuinbouwkundigen. "Richtige Waldbau ist Naturschutz" leerde ik al als Wageningse bosbouwstudent. "Voor de bescherming van de aan onze zorg toevertrouwde natuurlijke hulpbronnen zoals akkers en bossen" zeiden ze, "hebben we geen geitenwolgesokte langharige, al of niet in kemelsharen mantel gehulde wereldvreemde profeten nodig."

Is de natuur dan geen eenheid? Is natuurbescherming dan slechts een bescheiden, zachte deeltaak? Of alleen maar half zacht? Zeker niet! En er is wèl één kernbegrip. Maar natuur moet men blijkbaar op verschillende abstractieniveaus en van verschillende kanten bezien!

Zo betreft het gebruik van Gaia als metafoor het hoogste niveau. De eerder geciteerde stellingen over het wederzijds belang van boer en natuur slaan op een hoger abstractieniveau dan het gevecht binnen de ruilverkavelingscommissie over de handhaving van een stuk blauwgrasland of vogelbosje en mag niet in hetzelfde verband worden geciteerd. Beweegredenen, inzicht, directe doelen, argumenten, en middelen en dus ook de behartigende organisaties, ministeries etc. verschillen hemelsbreed per niveau van abstractie.

Bij het woord Natuur denk ik aan datgene wat ontstaat en bestaat zonder toedoen van de menselijke geest: datgene wat 'vanzelf' ontstaat, groeit, evolueert, de materialen, dingen, organismen, patronen zowel als de processen. Dat is dus niet alleen 'wat leeft en groeit' maar evenzeer de aardbol zelf, de mineralen, de bergen en de dalen, de rivieren en de zee. Niet minder dan de hele levende zowel als de zogenaamde dode natuur: "*het heelal minus de noösfêre.*" zie noot 1

Dat is wel wat veel voor Prikkebeen met zijn vlindernet, zoals de natuurbeschermer vroeger wel werd afgeschilderd, zelfs als hij nu een eigen staatssecretaris krijgt. Maar hij hoeft het zoals we reeds zagen ook niet alleen te doen. Hij heeft dan ook een boodschap aan zijn medemensen. Die Boodschap is in navolging van Genesis, in de vertaling van Martin Buber, die natuur "zu hüten und zu bewahren"⁴, te beschermen dus en zo nodig te koesteren en te verzorgen.

Waar komt die boodschap vandaan? Kennelijk uit het besef en de ervaring dat de mens 'van nature' geneigd is de natuur niet te verzorgen en te bewaren, niet uit is op duurzaamheid, eerder destructief optreedt ten bate van (kortstondig) persoonlijk of groepsbelang. De vernietigende kracht is groter en de boodschap moet dus indringender worden, naarmate er meer personen zijn en de groepen massaler.

Dat betreft de natuur op het hoogste abstractieniveau waarvan de belangen van de mensheid als geheel afhankelijk zijn, ja, waar de mens als biologisch wezen bij hoort als organisch onderdeel. De boodschap komt vanuit de menselijke geest, vanuit de noösfêre, en is bedoeld als tegenkoppeling tegen de andere krachten die de mens ontplooit vanuit zijn puur natuurlijke aard (strijd om het bestaan), versterkt door zijn andere geestelijke vermogens die de technologie (van stok en vuur tot atoomenergie) voortbracht.

De drie hoofdaspecten

Het blijkt dus dat er drie in elkaar overvloeiende hoofdaspecten zijn aan die ene natuur waaraan men motieven ontleent om de natuur te beschermen:

- 1) De natuurlijke voorwaarden voor het blote bestaan (natuurlijke bestaansbronnen, milieu).
- 2) De culturele voorwaarden voor het bestaan (bron van schoonheidsbeleving, kennis).
- 3) Onderwerp van ethische-religieuze plichten, die nog uiteen vallen in twee delen, namelijk solidariteit met andere vormen in de 'schepping', en de verantwoordelijkheid als rentmeester (onder andere de zorg voor het welzijn van het komende mensengeslacht).

Al naar hun aard, positie en actieradius hebben mensen de tegenkoppeling waarover ik sprak gerealiseerd. In het oude Babylon waarvandaan via Genesis onze eerste boodschap tot behoeden en bewaren komt, zal het motief toch wel vooral utilitair geweest zijn, antropocentrisch duurzaam gebruik van de natuurlijke voedsel-hulpbronnen, de oasen en de al of niet geïrrigeerde akkers langs de Eufraat en de Tigris, al zal er ook toen wel onder de dadelpalmen tussen de amandelbloesem een klein meisje in stille verwondering naar een mooie vlinder hebben zitten kijken. En in gedichten uit soortgelijke bron, zoals het boek van Job⁶, blijkt de waardering voor natuurschoon via het loflied op de Schepper. In Europa vanaf de renaissance, en vooral tijdens de laatste eeuw in ons land zien we de waardering voor de natuur als bron van cultureel genot, schoonheid en kennis, antropocentrisch dus, maar op een hoger cultureel niveau ("een mens kan bij brood en wijn alleen niet leven").

De kennis van de natuur wordt ook aangewend voor een verbetering van het materiële lot der mensen en dit werd en wordt dan ook als een belangrijk argument voor natuurbescherming gebruikt (behorend bij motief 1).

Daarnaast vindt men echter ook de puur ethische gedachte dat natuur rechten heeft voor zichzelf. Hier raken we aan de religieuze sfeer: "Waar haalt één organisme, de mens, het recht vandaan de gehele natuur voor zich op te eisen?" Dit is de eigenlijke harde kern van de natuurbeschermingsbeweging, hoewel de grens tussen ethiek en zelfbehoud niet scherp te trekken is. De geestelijke zorg voor zichzelf, maar ook de materiële zorg voor het nageslacht wordt onder ethische natuurbeschermingsmotieven gerekend (onder andere in de moslem literatuur¹⁰).

Het ethisch argument echter (dominee, pastoor en imam kunnen er over meepraten!) spreekt niet ieder gelijkelijk aan. Een volle buik en beurs heeft vaak prioriteit, ook in het parlement. Zo blijven uit pragmatische overwegingen de ethische argumenten vaak verborgen achter meer utilitaristische beweegredenen, wat bijdraagt aan de verwarring, zoals ik eerder schetste, zie noot 2

Met de natuurbegrippen achter mijn drie motieven is echter de interpretatie van het begrip natuur nog niet uitgeput. We moeten daarvoor naar de concrete werkelijkheid. Hoe ontmoet de mens de natuur in de ruimte om hem heen, in het landschap?

Landschap en natuur

Men kan op een volledig glijdende schaal een onderscheid maken in vijf globale categorieën:

- 1) Het vrijwel *Pure natuurlandschap*.
- 2) Het *Halfnatuurlijke landschap* met een nog overwegend spontane vegetatie en dierenwereld (met of zonder een vastgesteld extensief beheer, maar wel door de mens gebruikt).

- 3) Het *Klassieke cultuurlandschap* waar de massa van de levende have aan planten en dieren geheel wordt gereguleerd door de mens, zelfs grotendeels van elders zijn ingevoerd. Als gevolg van een combinatie van onmacht en tolerantie bevinden zich in zo'n landschap tussen en ook in de percelen echter nog elementen van de levende en ook de dode natuur.
- 4) Het *Moderne (industriële) landbouwlandschap* waar de natuur zeer sterk is teruggedrongen, onkruiden nagenoeg ontbreken, wegbermen even monotoon begroeid zijn als de akkers.
- 5) Het *Urbane gebied* ligt in verschillende gradaties van natuurlijkheid aan het andere eind van de schaal, maar herbergt behalve minerale en biologische bouwstoffen in diverse graden van natuurlijkheid, soms ook nog spontane (natuurlijke) levende have als muizen, mussen, uilen, gierzwaluwen, onkruiden etc. Het uiterste is asfalt en beton.

Alleen bij categorie 1) is van pure natuur in engere zin sprake; in Nederland alleen in pionierstadia aanwezig.

De halfnatuurlijke landschappen van categorie 2 zijn veel algemener. Brand- en graasbeheer in allerlei graden van bewuste regulering houden de natuurlijke elementen in een bepaald gareel. Vaak ook is slechts of mede sprake van devastatie. Een heel bijzondere vorm zijn de hooilanden en strooisel benuttingsgebieden met name in Europa, zoals de heide, waar een regelmatig maar relatief zwak menselijk ingrijpen en vooral het geleidelijk uitmergelen van de grond zeer soortenrijke en vooral bloemrijke vegetaties heeft doen ontstaan, die hoog staan aangeschreven bij natuurbeschermers.

In relatie tot deze categorieën nu blijkt de term 'natuur' voor verschillende typen mensen weer sterk te verschillen. Zo is voor de uitgesproken stadsmens 1, 2 en 3 – wellicht zelfs 4 (eventueel inclusief de boer en zijn vrouw) – allemaal natuur. Zelfs heb ik een stedeling, actief natuurbeschermmer, lyrisch horen spreken hoe hij van het Limburgse land ging houden toen hij de heuvels zag, de bossen en de boeren die hun drijfmest in sierlijke bogen de hemel in spoten, een symbool voor het platteland dat voor hem kennelijk reeds natuur vertegenwoordigt.

Voor de pure natuurliefhebber is 1 toch het ideaal (emotioneel maar ook als bron van kennis): het maagdelijke, niet door de mens aangerande, de zuivere vrije natuur zonder betutteling van betweterige mensen. De zogeheten natuurreservaten in Nederland bevatten tot nu toe maar weinig van dat onaangeroerde, ze bestaan, zoals bekend, voor een belangrijk deel uit combinaties van categorie 2 en 3. Natuurbeheer is daar grotendeels nabootsing van in onbruik geraakte landbouwmethoden, nu 'natuur-techniek' geheten.

Natuurbescherming wordt in Nederland dan ook meestal aangeduid als 'bescherming van, zorg voor natuur en landschap'. Een juiste term want het gaat om landschappen die een grotere of kleinere natuurlijkheidsgraad hebben, meer of minder natuurelementen bezitten. (Helaas heeft dit gebruik ook wel geleid tot het aannemen van een tegenstelling of complementariteit tussen de begrippen 'landschap' en 'natuur': landschap zou dan het 'plaatje' vertegenwoordigen, of ook: landschap zou per definitie alleen maar cultuurlandschap zijn, een produkt van mens en natuur samen. In Nederland mag dat de laatste eeuwen zo zijn, er bestaan ook natuurlandschappen waarin de mens geen rol speelt.)

Visies op natuur bij bescherming en uitbreiding

De Nederlandse maatschappij heeft nu te kennen gegeven de Natuur in Nederland te willen uitbreiden. De mogelijkheid daartoe bestaat omdat het landbouwareaal te groot blijkt te wor-

den in relatie tot de benodigde en per ha geleverde produktie. Wat voor natuur moet dat worden?

- Uitbreiden van de halfnatuurlijke landschappen van vroeger?
- Natuur en produktielandbouw integreren door de boer te stimuleren of verplichten met minder produktie genoegen te nemen ten gunste van natuur?
- Pure natuur laten ontwikkelen?

Het palet van meningen over wat en hoe in dit opzicht geeft mij een mogelijkheid om de begripsinhoud van het woord natuur nog nader te analyseren.

In het rapport voor de Raad voor Milieu- en Natuuronderzoek¹ worden vijf natuurvisies onderscheiden:

- De klassieke natuurvisie;
- De natuur-ontwikkelingsvisie;
- De functionele natuurvisie;
- De ecosofische natuurvisie;
- De duurzame technologie-visie.

De klassieke natuurvisie die ik liever de klassiek Nederlandse noem, gaat uit van de noodzaak van menselijke beheersactiviteiten bij het behouden van de natuur. De thans nog aanwezige, veelal in of in nauw contact met Nederlands cultuurland, natuurelementen zijn het uitgangspunt, behoud en eventueel herstel daarvan is het doel. De bij de modernere landbouw behorende technieken dienen, als men die nodig acht, gescheiden te worden uitgeoefend. Reservaatvorming is daarom vaak de beste oplossing.

In wereldverband klassieker is de natuurvisie die 'natuur-ontwikkelingsvisie' wordt genoemd, welke pure natuurlandschappen beoogt die, eenmaal gevestigd, zo veel mogelijk zelfregulerend zijn en dus minimale andere menselijke activiteit dan externe afscherming tegen menselijke invloeden nodig hebben.

Naast deze twee visies op natuur en landbouw met een sterk scheidingselement zijn er die er van uitgaan dat innige verweving tot op perceelsniveau mogelijk of zelfs nodig is. Bij categorie 3) (de functionele natuurvisie) moeten de landbouw en de natuur zich gezamenlijk aanpassen aan de door de maatschappij gevraagde veranderingen en dat in innige verweving. De natuur en/of de landbouw die daar niet tegen kan, moet dan maar verdwijnen, zie noot 3

Bij de zogenaamde ecosofische visie wordt gesteld dat de gehele maatschappij zou moeten veranderen en wel zodanig, dat mens en natuur vanzelf meer tolerant zijn tegenover elkaar. Grootschalige ingrepen en hoog energetische systemen zijn uit den boze. Vooral de laatste visie maakt nauwelijks onderscheid tussen het basis-bestaanskarakter en de overige natuuraspecten. De ecosofische visie gaat er van uit dat de innige verweving niet alleen mogelijk maar noodzakelijk is, zie noot 4

De duurzame technologie-visie tenslotte is tegengesteld aan de ecosofische maar is ook maatschappij-gericht. Technologie is de oplossing van alle problemen met het milieu en zo ook voor de in verdrukking geraakte natuurelementen die wij uitkiezen om gespaard en beheerd te worden of gestimuleerd door zogenaamde 'natuurbouw'.

In beschouwingen over deze onderwerpen is meestal sprake van een mengsel van de vijf principes, die elkaar aanvullen. Vooral de eerste twee visies geven mij de mogelijkheid ons onderwerp, het begrip natuur, nog nader te omschrijven en ik laat daarbij alle (schijn van) objectiviteit varen.

Mijn mening is dat de klassiek Nederlandse visie verband houdt met de klassiek Nederlandse bevolkingsdichtheid en de daardoor veroorzaakte versnipperde schaal van het landschap. Het klinkt mij hovaardig in de oren dat echte natuur een laatkomer in de evolutie (de mens) nodig zou hebben om te kunnen bestaan in optimale ontplooiing.² Het tegendeel is eerder waar. Puur natuurlijke processen, waarbij een uitwisseling tussen stadia van ontwikkeling en voortgaande verjonging en dynamiek nodig is, hebben echter oppervlakten nodig die in een dicht bevolkt gebied als Nederland de laatste eeuwen niet beschikbaar waren. Als de natuur weer de ruimte zou krijgen, is de mens in principe niet altijd meer nodig voor een optimale ontwikkeling anders dan voor het stellen van enige randvoorwaarden.

Men moet mij niet misverstaan! Ik stel de pure natuurlandschappen niet boven de oude cultuur-natuur-verwevingslandschappen. De menselijke cultuur heeft onschatbare zaken voortgebracht. Daarbij behoort niet alleen de Nachtwacht (gemaakt uit linnen, verf, menselijk vernuft en kunst) of de Taj Mahal met zijn onnavolgbare vorm en structuur, opgebouwd en gedecoreerd uit de prachtigste natuurmineralen. Hoeveel indrukwekkender zijn dan de Nederlandse en andere Europese oude cultuurlandschappen waar niet alleen dode maar ook levende natuur de bouwstenen vormen, met hun innige integratie van landvorm, gewassen, wilde planten en dieren, gebouwen en gegroeide harmonieuze structuren. Toevallig heet de bescherming van die cultuurwaarden bij ons 'natuurbescherming', maar daardoor zijn de molens en boerderijen, de perceelsvormen en de sloten nog geen natuur geworden! Onze klassieke Nederlandse en Europese landschappen blijven cultuur-natuur-integratievormen die om hun schoonheid, maar ook hun historische waarde en unieke planten-en-dieren-combinaties, waaronder antropogeen bepaalde vegetatietypen, koste wat het koste, ook gespaard moeten blijven. Het handhaven van die landschappen mag dan natuurbeheer heten, we handhaven door maaien en hooien, zaaien en oogsten oude cultuurwaarden evenzeer als de daarmee verbonden unieke natuurwaarden.

Karakteristiek voor zowel de klassiek Nederlandse als de natuur-ontwikkelingsvisie is dat er duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen de basisfactoren van de natuur (motief 1) en de meer ideële aspecten ethische (motief 3), en esthetische en kennis-argumenten (motief 2). Dit houdt een duidelijke scheiding in het landschap tussen natuurgebied en (modern) productiegebied in. In deze zienswijze wordt erkend dat zowel de natuur als de landbouw ieder op hun eigen wijze optimaal moeten kunnen inspelen op het systeem van factoren dat hun bestaan bepaalt. De sociale, economische en technologische veranderingen in de maatschappij zijn dusdanig dat de meer fragiele elementen van de natuur (om het even of het nu om plant, dier of landvorm gaat) daar niet tegen kunnen (niet alle 'kruid is daar tegen gewassen').² De boer zal daar wèl in moeten slagen als hij wil blijven. De maatregelen die hij dan zal moeten nemen, zullen het samengaan op perceelsniveau voor veel natuur-elementen (niet alle, zoals ganzen e.d.) onmogelijk maken. Aan esthetische zorg voor het cultuurlandschap in het algemeen ontkomt hij in een beschaafde maatschappij uiteraard niet, evenmin als andere industrie dat doet.

Het is een open vraag of die te handhaven landbouw een verdere ontwikkeling van de hoog-technologisch industriële landbouw van nu zal zijn, met een blijvend streven naar maximale opbrengsten per ha, en hoge energetische en chemische inzet van meststoffen en bestrijdingsmiddelen, of een ontwikkeling in alternatieve landbouwvormen.

Voor beide vormen van intensieve landbouw geldt echter dat slechts op de goed bewerkbare gronden (niet te zwaar) met niet te laag absorptie-complex (niet te licht) economisch rendabele landbouw bedreven zal kunnen worden. De overige gronden zullen slechts met subsidie beoerd kunnen blijven of ... over kunnen gaan in natuur.

Natuur en Eerbied

Het gaat vandaag over eerbied. Ook dat kan ons leren wat natuur is. In de titel op de uitnodigingsfolders staat overigens respect. Ik heb me bij de voorbereiding (die halve eeuw dus) echter geconcentreerd op het eerste woord en houd me daar nu maar bij. Respect is in het Frans wel hetzelfde, maar in het Nederlandse spraakgebruik staat het voor mijn gevoel tussen 'aandacht hebben voor' en 'eerbied' in. Eerbied heb ik voor iets of iemand waar ik tegenop zie met iets dat zowel ontzag als genegenheid inhoudt. Men kan respect hebben voor een overwonnen vijand, eerbied heeft men voor zijn meerdere, een oudere, meester, vorst, hogere macht, de Allerhoogste. De "Vreeze des Heeren" waar ik het in de aanvang over had, drukt dat ook uit, want de "Heer zal men (ook) liefhebben met geheel uw ziel en geheel uw hart en geheel uw kracht", zegt de wet van Mozes.⁵ Tegenover eerbied staat onbeschaafd(schoft)heid tot aan heiligschennis toe, tegenover respect hoogstens onbeleefdheid tot onfatsoenlijkheid.

Wat is de natuur als object van eerbied: onze meerdere, onze ouder, onze meester, onze vorst, de Allerhoogste? Voor de pantheïst is de natuur zonder meer dat laatste en vele jeugdige natuurliefhebbers neigen in een bepaalde periode van hun leven tot die religieuze houding. In dicht bij de natuur staande culturen, waarbij ook de dode dingen geacht worden bezielde te zijn, kan men aan de rituelen en gebruiken de eerbied aflezen voor zelfs de simpelste dingen uit de natuur, ook en juist voor de natuur als basis van ons blote bestaan: water, bodem, lucht, voedsel, bouwmaterialen. De tot kunst gestileerde gebruiken, verband houdend met de Shinto religie van Japan, wijzen daarop. Meer onbewust dan bewust zorgt de instelling van heilige plaatsen bij natuurreligies, via het eerbiedig nalaten van versterking, voor de bescherming van belangrijke natuurwaarden in de vorm van vegetatie en dierenwereld.¹⁵

In de monotheïstische religies wordt de eerbied opgeëist voor de Allerhoogste zelf, maar ook via Deze voor de "werken Zijner handen", ook de natuur als bron van schoonheid, kennis, cultureel genot. In het boek Job⁶ begint dat reeds, en Guido Gezelle mag zeker de grootste Nederlandstalige dichter worden genoemd in dit opzicht. En er is in ieder geval één belangrijke kerkvader, Franciscus, die de natuurelementen als broeders zag, als onderwerp van solidariteit.

Eerbied kan men aanleren, zó dat het op een bepaald moment als een resultante van opvoeding, eigen karakter en beschavingsinvloeden uit de omgeving tot een tweede natuur wordt; ik berichtte u al over mijn opvoeding. Als ik nu naga waar ik in verband met natuur zelf eerbied op voel komen dan is dat vooral in die pure of bijna pure natuurlandschappen, waar geen menselijk spoor (meer) is te vinden. Dat is echt niet alleen het hooggebergte, waar dat gevoel klassiek schijnt te zijn. Dat mag ook een moeras in Sri Lanka zijn of een volledig vlakke woestijn in Irak, waar 's nachts de sterren aan de horizon uitknippen. Het is ook het tropisch regenbos op het "uur dat God zijn tuin begiet" om met Paul Julien te spreken⁸, of de toendra van Spitsbergen, of de Kop van Goeree toen die nog vrij en ongebreideld de Grevelingen beheerste. Dat zal ook weer zo zijn in die nieuwe natuurgebieden die we in Nederland binnenkort zouden kunnen gaan laten ontstaan op vrijkomend boerenland. Maar ik zou ook niet kunnen zonder onze prachtige cultuurlandschappen; ik houd van de 'eerbiedwaardige' eiken en oude schuren, de schaapskooi op de hei, de es met zijn ring van boerderijen, het veenweidegebied met een hemel vol baltsende grutto's en tureluurs! Maar ik heb daarbij niet zozeer een ervaring van eerbied, eerder verliefdheid. Ik kijk er niet tegen op, ik hoor er bij, het is door ons mensen mede gemaakt, het is van ons. Maar een

vlucht wilde vrije ganzen die van over de halve aardbol naar ons toe komen geven mij weer een gevoel van ontzag, van eerbied. Onherstelbare vernietiging van een stuk pure natuur ligt voor mij dicht bij heiligschennis. Aantasting van mijn oude cultuur/natuur-landschappen wekt dezelfde emoties alsof een geliefde door vreemden wordt belaagd.

Als ik mij inzet voor schone lucht en water en grond, is dat omdat mijn verstand zegt dat het nodig is; het is vanzelfsprekend, daar zijn geen emoties van liefde of ontzag voor nodig. De emoties die spelen zijn die van onlust en irritatie als er niet snel genoeg verbetering optreedt.

Het vreemde en interessante is nu dat het toch ook de natuurbeschermers pur sang zijn die de boodschap hebben moeten uitdragen waar ik mijn verhaal mee begon. Zij hebben het eerst gewaarschuwd en moeten nog steeds waarschuwen voor de gevaren die de gehele natuur loopt, de natuur als basis-bestaansbron, de grove onderhoudsfactoren voor buik en beurs, zowel als de fijnzinnige onderdelen die voor cultureel en esthetisch genot zorgen. Kennelijk verzet de eenheid van de natuur zich tegen een te rigoureuze splitsing in natuurbescherming en milieubeweging en 'naturgemäße' land- en bosbouw. De kern van die eenheid ligt in een besef dat ook mij van jongs af is ingegoten: "Maak nooit kapot wat je zelf niet kunt maken." Dat gold bij ons thuis zelfs voor mensenwerk. Speelgoed vernielen voor de lol was een van de grootste vergrijpen. Niet zozeer omdat die geld kosten, maar om het principe. Als je zo iets jong leert werkt dat ook door, onder andere in natuurbescherming. Het geldt dus ook voor 'het heeal minus de noösfeer': de natuur! Wat weten wij van de natuur, welke invloed heeft het vernietigen van processen, van natuurelementen als planten- en diersoorten waarvan wij de relaties met de omgeving nog niet doorgronden en nooit echt zullen kennen, op het gehele systeem inclusief de mens? En zo komt dus altijd ook bij het uitsterven van op het eerste gezicht niet voor de mens belangrijke verschijnselen of organismen wel een 'doomsday-vingertje' omhoog.

Maar toch bedrijven wij in Nederland, in tegenstelling tot sommige milieubewegingen, geen natuurbescherming uit angst voor 'doomsday'.

Neen, natuurbescherming komt voort uit beschaving, die in plaats van onverschilligheid of angst, eerbied voor de natuur mogelijk maakt. De angsten voor doomsday ontstonden pas als vervolg op de verontruste geluiden geuit door de natuurbeschermers van het eerste uur, die zelf echter de achteruitgang van de harmonie in het landschap en het verdwijnen van planten en dieren, samen met het ontuisteren van de schoonheid van natuurlijke waterlopen, van de innig verweven oude natuur-cultuurlandschappen, in de eerste plaats zagen als cultuur-bederf. Geestelijke erosie noemde Ida Gerhard dat.

Ik heb als goed Europeaan tot nu toe cultuur en natuur tegenover elkaar geplaatst, in confrontatie. De Latijnse cultuur, de humanisten, doen dat door de mens, de cultuur, duidelijk als superieur aan de natuur te beschouwen. De natuurbeschermers vraagt echter aandacht, behalve voor de niet onmiddellijk in economisch nut uit te drukken waarden van de natuur, voor de rechten van de natuur zelf.

In de boeddhistische filosofie echter lijkt die tegenstelling nauwelijks te bestaan. Op de innige verweving van cultuur- en natuuraspecten in natuurgodsdiensten heb ik al gewezen. Maar ook de creationist, de apostel Johannes⁷ en de evolutionist Teilhard du Chardin¹² stellen, ieder op eigen wijze, dat er niet zo zeer een blijvende confrontatie tussen 'vlees en geest', tussen 'natuur en de logos' is maar dat de één uit de ander volgt, en aan het begin en aan het eind der tijden samen een eenheid vormen.

Daarom ook is op de hoogste beschouwingsschaal zorg voor cultuur en natuur, in welke vorm dan ook, gelijk. Naarmate men lager afdalt op de schaal van beschouwing in ruimte

en tijd worden de verschillen groter en, zoals we gezien hebben, meer en meer controversieel. Vandaar al die verwarring waarover we spraken, op het lage niveau waar de concrete uitwerking nu eenmaal geschieden moet.

Ik kan nu terugkeren tot de mij van hogerhand opgedragen taak en antwoorden op de vraag voor welke natuur wij eerbied moeten hebben. Het antwoord is simpel. Er is maar één natuur, ... voor die ene dus. Maar dan wel zo dat we uit eerbied voor DE NATUUR de komende jaren aan natuur als landschap vrij van menselijke willekeur, naast de bestaande (moderne, alternatieve en klassieke [= museum-]) cultuur-landschappen, de ruimte zullen geven tot zelfstandige ontwikkeling als natuurlandschap, zie noot 5

Als ik nu zou uiteenzetten hoe dat kan en moet (zie onder andere¹⁷), ga ik ver over mijn tijd en zelfs mijn opdracht heen. Dus hoewel node, dank ik u nu voor uw aandacht.

1. A.R. van Amstel, G.F.W. Hergreen, C.S. Meyer, E.F.Schoorl-Groen, H.E. van de Veen, 1988. Vijf visies op Natuurbehoud en Natuurontwikkeling, Publicatie RMNO nr 30.
2. F. Baerselman & F.W.M. Vera, 1989. Achtergrondreeks natuurbeleidsplan nr. 6: Een verkennende studie. 's-Gravenhage.
3. Genesis 3: 19.
4. Genesis 2: 15.
5. Deuteronomium 6: 5.
6. Job 37, 38 en 39 en Psalm 104.
7. Johannes 1: 1-18.
8. Paul Julien, 1940. Kampvuren langs de Evenaar. Eindhoven.
9. K. Koppen, D. van der Hoek, A.M. Leemijer, C.W. Stortebeker, W. Bongers (red.), 1984. Natuur en mens. Visies op natuurbeheer van uit levensbeschouwing, wetenschap en politiek. Wageningen.
10. M.A. Mekoua, 1985. The Islamic Ethic, IUCN Bulletin Vol 15 No 7-9: 75-76 (9).
11. Ministerie Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1989. Natuurbeleidsplan. 's-Gravenhage.
12. P.J. Schroevers (red.), 1982. Landschapstaal. Een stelsel van basis begrippen voor de landschaps-ecologie. Wageningen.
13. P. Teilhard de Chardin, 1955. Le phénomène humain. Paris.
14. V. Westhoff. Studium generale reeks 8904. Rijks Universiteit Utrecht, 1990: 47-67. Natuurbeleving en natuurbeeld: een spanningsveld tussen natuurbescherming en dichtkunst. Poëzie, Natuur en Milieu.
15. V. Westhoff, 1984. De verantwoordelijkheid van de mens jegens de Natuur. In: K. van Koppen et al. (red.), Natuur en mens. Wageningen.
16. P. Winsemius, 1990. Dië's Rede Landbouw Universiteit Wageningen.
17. D. de Zeeuw & W.G. Albrecht et al., 1990. Duurzaam samengaan van Landbouw, Natuur en Milieu. Rapport en Manifest van de gelijknamige werkgroep bestaande uit: W.G. Albrecht, N.A. Dijkveld Stol, S.L. Mansholt, E.H.T.M. Nijpels, W. Tims, J. de Veer, F.W.M. Vera, A.P. Verkaik, P. Winsemius, H.H. Wijffels, A. de Zeeuw, D. de Zeeuw en I.S. Zonneveld. Aangeboden aan de Ministers en Staatssecretaris van LNV en VROM op 2 november 1990.

Noten

Noot 1. Meer waterdicht definieerden wij (als Werkgroep Theorie van de WLO) dit abstracte natuurbegrip in Landschapstaal (Schroevens, 1982) als volgt: "alles wat zich zelf ordent en handhaaft, al of niet in aansluiting op menselijk handelen, maar niet volgens menselijke doelstellingen." Zie ook Achterberg in dit nummer van Gorteria.

Noot 2. Nog een voorbeeld: Toen een hooggeplaatste functionaris van de IUCN, de internationale natuurbeschermingsorganisatie, zich eens uitliet in dezelfde zin als de voorstanders van innige verweving die ik eerder aanhaalde, en benadrukte dat natuurbescherming er in de eerste plaats was ter bescherming van de natuurlijke hulpbronnen ook voor de boer, werd dat zó door sommigen in de ontwikkelingslanden uitgelegd dat vanaf nu dus de nationale parken en natuurreservaten opengesteld zouden worden voor de boeren.

Noot 3. Daarvoor moeten bepaalde alternatieve vormen van meer milieuvriendelijke landbouw worden ontwikkeld, evenals natuurvormen gestimuleerd die tolerant zijn ten opzichte van de landbouw.

Noot 4. Ook het voortbestaan van een zo divers mogelijk leven op aarde dient zoveel mogelijk ook op de laagste schalen te worden nagestreefd en is uiteindelijk gunstig voor de landbouw.

Noot 5. Natuur als ruimte, als landschap, vrij van menselijke willekeur, maagdelijk terrein, is van grote betekenis behalve voor de wetenschap vooral vanwege de 'eerbiedige' natuurbeleving (herscheping in de natuur, de echte natuurrecreatie) die daar mogelijk is. Zodra er ruimte voor vrijkomt dient DE NATUUR daar zijn rechten te herkrijgen. Dat betekent dus dat we daar niet oude natuur van vroeger, en zeker niet half natuurlijke landschappen als heide en hooilanden met kunst en vliegwerk moeten gaan creëren tegen hoge kosten en veel betutteling. Neen, bij de nieuwe tijd behoort een eigen spontane natuur in harmonie met het milieu van heden, die we in oppervlakte (vele duizenden ha per eenheid) zowel als tijd, zij het binnen bepaalde randvoorwaarden de ruimte moeten geven. Om een voorbeeld te noemen: streven naar savanne in plaats van bos via begrazing of via het vaststellen van een hydrologisch regiem.

Eerbied voor de natuur gebiedt de natuurbescherming te zorgen dat die natuurontwikkeling er komt over grote onversnipperde gebieden. Daarnaast dienen de oude reservaten met natuur/cultuur-integratielandschappen te worden gehandhaafd, natuurelementen als onderdeel van cultuurlandschappen, dienen te worden gerespecteerd en geconserveerd in de oude, gestimuleerd in de moderne cultuurlandschappen. Het beschavingspeil van Europa is voldoende hoog en bovendien nog zodanig groeiende, om de toekomst hier met redelijke verwachtingen tegemoet te zien.

Hoorden we de President van de machtigste industrie-staat van Europa (Von Weizsäcker) onlangs niet zeggen dat hij zich geen belangrijker taak van de nieuw federatie van Duitsland en de daaruit voortgevoelde federatie van Europa kon voorstellen dan "Schutz der Natur, die Erhaltung der Schöpfung", "unsere Lebensumwelt" und ...: "Nicht nur um willen der Menschen!"? En ook uit het Vaticaan en de protestantse kerken klinken hoopvolle geluiden in die trant, zoals het 'Handvest van Gubbio 1982'¹⁵ en acties in het kader van de 'Heelheid der Schepping'.

In de ontwikkelingslanden zal het uiterste moeten worden gedaan om te redden wat er te redden valt. Waar mogelijk door scheiding. Maar de grote armoede en nog steeds exploderende bevolkingen maken dat functionele integratie van alternatieve landbouw en andere economische exploitatievormen met natuurwaarden in vele gevallen de beste weg tot het hoeden en bewaren van de eerbiedwaardige natuur die daar thans meer en meer wordt vernietigd.